

De geschiedenis gekleurd

schoolplaten — historie — J.H. Isings
14 mei t/m 4 juni 1982

Introductie

Beelden van belangrijke gebeurtenissen van nu krijgt men te zien op het tv-journaal of door foto's in de krant. We krijgen echter lang niet alles te zien: filmers en fotografen, en teruggaand in de tijd tekenaars en schilders, maken of maakten een keuze uit belangrijke gebeurtenissen. Ze laten weg wat hen of hun opdrachtgever niet bevalt. Ze beelden ellende af, of misère, of laten die juist weg. Zelfs wanneer ze van plan zijn een objectief beeld te geven — een ongekleurd beeld — dan wordt dat toch weer subjectief.

Een kunstenaar die zo'n voorstelling van vroeger wil maken, moet het verleden herscheppen. Om zijn voorstelling zo authentiek mogelijk aan te kleden, kan hij bronnen raadplegen, gedrukte, getekende of geschilderde. In musea kan hij resten van het verleden bestuderen, in historische gebouwen of oude stadskernen kan hij overblijfselen terugvinden.

Toch heeft hij iedere keer dat hij een historische gebeurtenis uitbeeldt, zelf gekozen. Hij kiest het thema, het moment van het gebeuren. Soms het moment suprême, soms vlak er vóór of vlak erna om de fantasie te prikkelen of het gruwelijke weg te laten. De eigen geschiedopvattingen van de kunstenaar of van zijn opdrachtgever bepalen dus uiteindelijk het resultaat.

In de rechterzaal laten we zien hoe kunstenaars inspeelden op de algemene opvattingen in de vorige eeuw over het uitbeelden van de vaderlandse en de eigentijdse geschiedenis. In de linkerzaal tonen we werken van tekenaars en ontwerpers van schoolplaten, die zich baseerden op algemene uitgangspunten van het geschiedenisonderwijs aan de Nederlandse jeugd. De inhoud van de rechterzaal heeft die van de linkerzaal sterk beïnvloed.

Historieschilderkunst en geschiedenis-schoolplaten

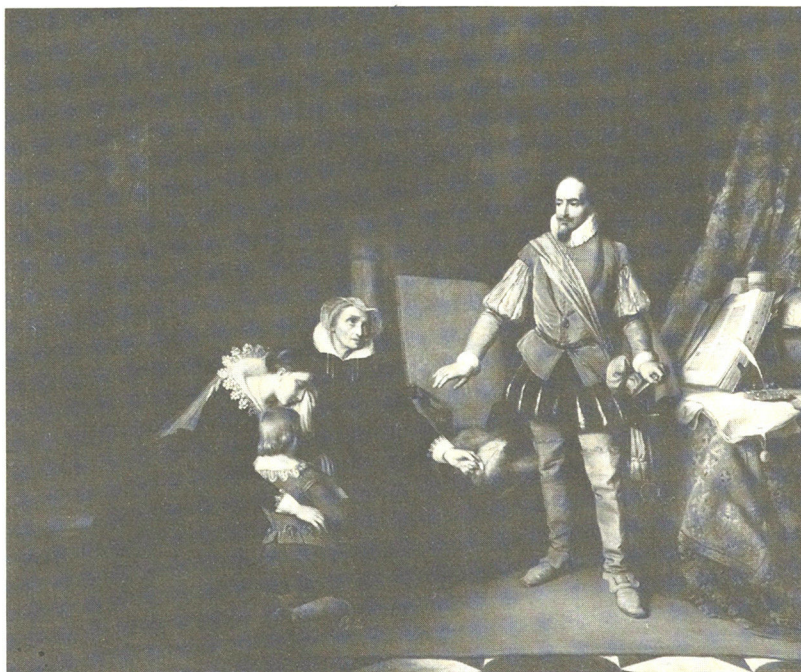
In het begin van de 19de eeuw was Nederland diep gezonken in de ogen van burgerij en overheid. Zeker in vergelijking met de roemrijke Gouden Eeuw. Het nieuwbakken koninkrijk probeerde een nieuwe partij in het bevrijde Europa te gaan meeblazen onder aanvoering van de dynamische koning Willem I. Het nog aan te leren gevoel van eigenwaarde moest zich wel baseren op het gouden tijdperk van de 17de eeuw. De overheid stimuleerde in deze richting literatuur,

toneel en beeldende kunsten. Op openbare kunsttentoonstellingen ontvingen historiestukken met die thema's uit het vaderlands verleden grote waardering. Ze hadden een moraliserende en idealiserende opzet, die moest opwekken tot vaderlandsliefde en dankbaarheid jegens het huis van Oranje. Deze nationalistische opvattingen kregen nog een extra reliëf na de — in Nederland als smadelijk gevoelde — afsplitsing van België in de dertiger jaren. Historiestukken en uitbeeldingen van belangrijke of dramatische gebeurtenissen uit de eigen tijd, zijn tot ver in de 19de eeuw geproduceerd. Tegenwoordig zijn ze meestal in de kelders van onze musea weggeborgen, maar ze hebben wel het beeld van ons verleden op een specifieke wijze vastgelegd. De geschiedenis-schoolplaat heeft dit soort historische beeldvorming overgenomen, zij het op een wat kleiner formaat, en is in reusachtige aantallen vermenigvuldigd.

Geschiedenisonderwijs

Tot aan het begin van de 19de eeuw gingen vrij veel kinderen naar school. Sommigen leerden daar schrijven en rekenen, maar een beetje lezen leerden ze er in ieder geval allemaal. Voor dat lezen werd vaak gebruik gemaakt van boekjes, waarin de vroegere wredeheden van de Spanjaarden en de Fransen tegen ons volk breed werden uitgemeten. Bij de leesles werd de geschiedenis dus met de paplepel ingegoten. Later kwamen er leesboeken waaruit ondermeer viel te lezen hoeveel dank het vaderland verschuldigd was aan het huis van Oranje, dat het ontstaan van de natie had bewerkstelligd.

1 De weduwe van Johan van Oldenbarnevelt smeekt aan prins Maurits om genade voor haar zoon
Schilderij door Simon Opzoomer, ± 1848
Utrecht, Centraal Museum

Het geschiedenisonderwijs op de lagere school werd pas voor het eerst wettelijk georganiseerd in 1806 en in 1857 verplicht gesteld op alle lagere scholen. Volgens de visie van de overheid moest het geschiedenisonderwijs een paar punten benadrukken:

- liefde voor het vaderland;
- dankbaarheid en eerbied jegens het vorstenhuis.

De discussie binnen de onderwijswereld ging zich in de loop van de eeuw toespitsen op drie punten:

- de interpretatie van onze geschiedenis;
- het te grote aandeel van de krijgsgeschiedenis;
- nieuwe pedagogische inzichten: het gebruik van schoolplaten.

De nieuwe wet schreef de onderwijzer voor om niets te doen of te laten jegens anderen, dat godsdienstige gevoelens zou kunnen kwetsen. Protestantse onderwijzers waren echter van mening dat de geschiedenis van ons land niet los was te denken van de strijd van de hervorming. De bisschoppen op hun beurt gaven de richtlijn uit dat het onderwijs op de katholieke scholen vooral katholiek en godsdienstig moest zijn. De onderwijzers van het openbaar onderwijs leverden strijd op beide fronten: zij waren de mening toegedaan dat juist zij in staat waren om onpartijdig geschiedenisles te geven.

Het verschil in opvatting over de geschiedenis – de protestantse tegen de katholieke visie – duurt voort tot op vandaag.

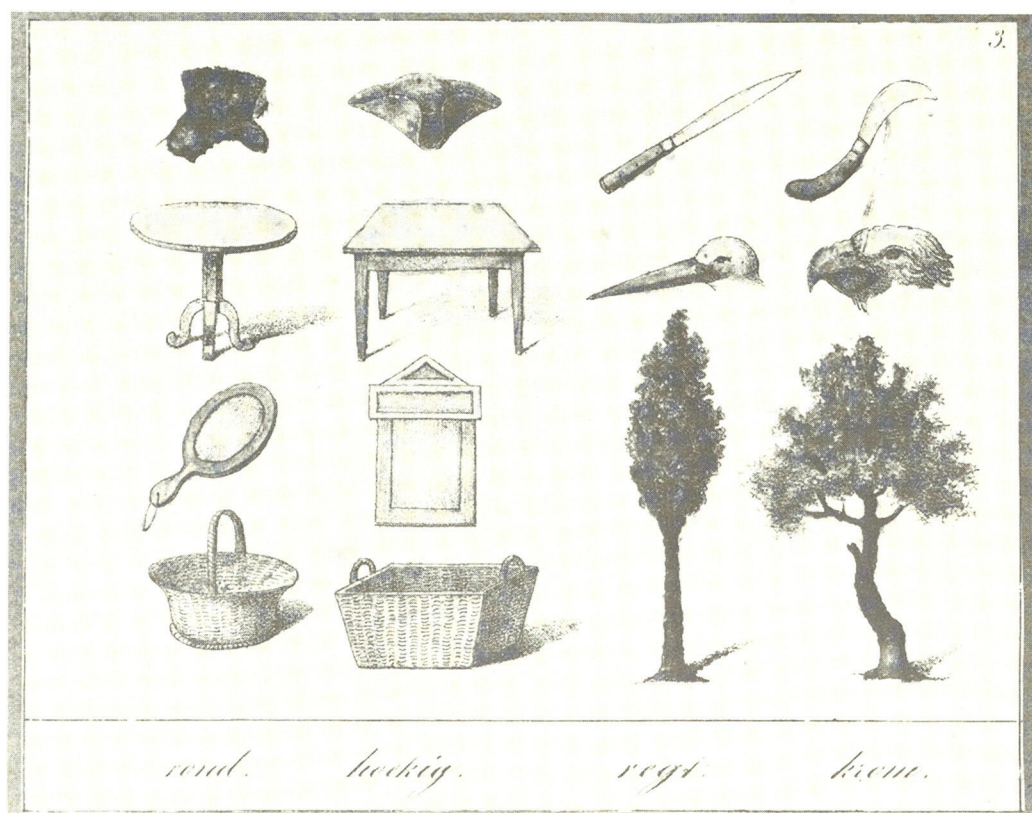
Een andere discussie kwam op in de tachtiger jaren: het geschiedenisonderwijs ging te veel over staatkundige en militaire ontwikkelingen. Er ontstond een beweging – Pax Humanitate – die het immorele van de

oorlog wilde benadrukken. Geen zee- en oorlogshelden als voorbeelden, maar helden op het gebied der naastenliefde. De beweging vond vooral aanhang onder leerkrachten van het openbaar onderwijs.

Er kwam ook een discussie op gang over het nut van geschiedenisonderwijs op school en vooral over de moeilijkheidsgraad ervan. Geschiedenis was bij uitstek een woordenvak. Daarbij kwam dat kinderen zich slecht in de tijd konden oriënteren en het de school aan middelen ontbrak om het vak aanschouwelijk te brengen. Voorstanders van het geschiedenisonderwijs meenden dat het vak ook het heden begrijpelijk kon maken en dat de leerlingen er betere staatsburgers van werden. Zij pleitten voor nieuwe methoden: het lesmateriaal moest beter aansluiten bij de beleevingswereld van het kind.

Aanschouwelijkheid in het onderwijs

In het onderwijs werd gepleit voor "aanschouwelijkheid" als reactie op het eenzijdig gebruik van woorden. Alleen door het aanschouwen van beelden door het leren waarnemen, het scherpen der zintuigen, zou het kind abstracte begrippen kunnen plaatsen: lesmateriaal moest gaan bestaan uit platen. Men zocht naar methoden om kinderen door tekst en beeld kennis bij te brengen. Binnen dit aanschouwingsonderwijs ontstonden een "formalistische" en een "realistische" richting. Volgens het eerste principe is het belangrijk hoe het kind zijn kennis opdoet. Zo start de firma Wolters in 1839 met de methode Brugsma, waarin het kind wordt geoefend in het waarnemen, denken en spreken. In deze platen worden aan de

2 Plaat uit de serie Veertig platen voor het aanschouwingsonderwijs in de lagere en kleine kinderscholen, Groningen 1838

hand van beelden abstracties ingevoerd. De "realistische" opvatting daarentegen probeert aan te knopen bij de eigen leefomgeving van het kind: gezin, huis, straat en natuur. De "realistische" methode Van Lummel uit 1867, gebruikt bijvoorbeeld het beeld van de schoenmakerswerkplaats. De platenserie Het Volle Leven, door de pedagogen Lighthart, Walstra en Scheepstra uit 1906, staat aan het eind van deze ontwikkeling, die de omgeving van het kind als middel tot leren denken aangrijpt.

Aanschouwelijkheid in het geschiedenisonderwijs

Ook voor het vak geschiedenis gold dat het vooral een woordenvak was: veel onderwijzers aan het eind van de vorige eeuw vonden het zelfs te moeilijk voor leerlingen van de lagere school.

Ook voor het vak geschiedenis werd daarom aanbevolen om meer uit te gaan van de omgeving en van de beleavingswereld van het kind. Kinderen moesten zoveel mogelijk de werkelijkheid zien, de overblijfselen uit het verleden. Bij gebrek aan voldoende echt materiaal konden wandplaten uitkomst brengen. De eerste geschiedenisplaten verschenen al in 1855, de Duitse serie van Altmann en Eichmann, van Nederlandse bijschriften voorzien.

Vanaf 1877 verscheen de reeks platen van Ykema, Nederlandsche Historieplaten, vooral naar ontwerp van de schilder Rochussen. Korte tijd later verscheen bij Veenstra Onze Beschavingsgeschiedenis in Beeld. Vanaf ongeveer 1910 wordt de geschiedenisplatenmarkt gedomineerd door de reeks Schoolplaten voor de Vaderland-

DERUYTER DAT IS ONZE MAN!

sche Geschiedenis, die werd uitgegeven door Wolters in Groningen.

3 De Ruyter: dat is onze Man!
Schoolplaat uit de serie Ykema,
door Ch. Rochussen

Schoolplaten voor de Vaderlandsche Geschiedenis

Tussen 1910 en 1970 verscheen de meest uitgebreide reeks van geschiedenisplaten. Hij werd uitgegeven onder redactie van J.H. de Jongh en H. Wagenvoort bij de firma Wolters in Groningen. Kunstenaars werden uitgenodigd om aquarellen te maken, die werden vermenigvuldigd door middel van lithografie en druk. Vóór 1930 ontleenden lithografen de aquarellen in kleuren en tekenden deze op stenen, waarvan de platen werden gedrukt soms in acht drukgangen. Later werd het procédé van de fo-

Op den Dam, omstreeks 1665.

4 Op den Dam, omstreeks 1665
Schoolplaat door J.H. Isings

5 Luther op de Rijksdag te Worms, 1521
Aquareel voor de schoolplaat door J.H. Isings, 1934
Groningen, Wolters-Noordhoff BV

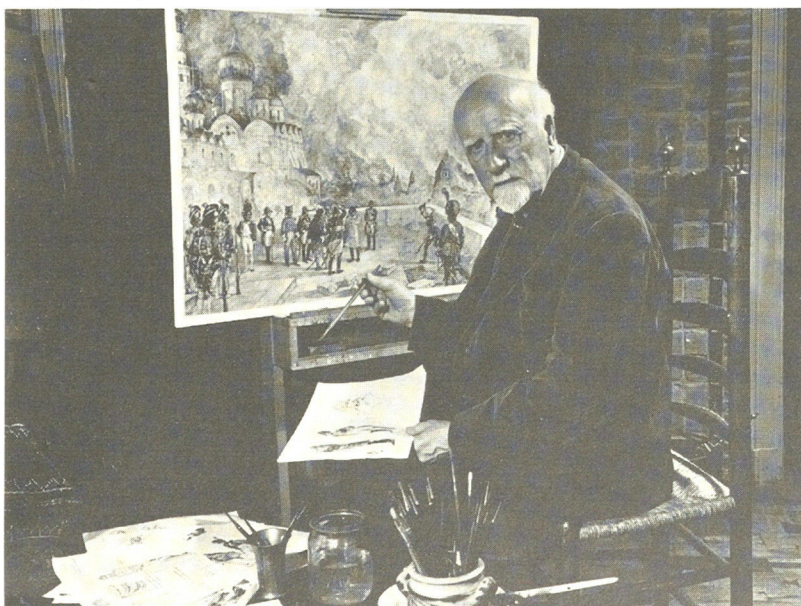

tolithografie toegepast: door middel van filters werden kleuren apart opgenomen en via rasters overgebracht op zinken drukplaten. Door dat raster, een zee van kleine kleurpuntjes, zijn vroeger drukken goed te onderscheiden van latere. De redacteurs kozen onderwerpen uit onze vaderlandse geschiedenis, ruim de helft uit de 16de en 17de eeuw, een aantal uit de tijd daarvoor en enkele uit de meer recente geschiedenis. In de eerste jaren van de serie zijn er vooral historische gebeurtenissen met bekende jaartallen. Van 1926 af krijgt de beschavingsgeschiedenis meer aandacht.

J.H. Isings

De illustrator J.H. Isings (1884-1977) maakte de meeste aquarellen voor de reeks schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis.

6 J.H. Isings, werkend aan de aquarel De brand van Moskou, op 82-jarige leeftijd

Hij zorgde voor 44 voorstellingen vanaf "Op den Dam omstreeks 1665" uit 1911 tot "Columbus neemt Guanahani in bezit" uit 1970. Van sommige voortekeningen bestaan ook nog verschillende versies.

Bij Isings stond voorop dat de details in zijn platen historisch zo getrouw mogelijk moesten zijn. Hij bezocht daarvoor musea en antiquairs en raadpleegde boeken en plaatwerken. Bij historici won hij adviezen in, hij schetste "op locatie" in de duinen bij Nieuwpoort. Met zijn duizenden illustraties voor historische leerboeken, voor jongensboeken en kinderbijbels, geldt hij als een van de meest productieve illustratoren van de eerste helft van de 20ste eeuw. Het opschrift op menige titelpagina "geïllustreerd door Isings" zegt dan ook iets over de populariteit van de tekenaar.

Deze historicus "met de pen en het penseel" heeft in grote mate ons geschiedenisbeeld bepaald.

Openingstijden:

dinsdag t/m zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur
zon- en feestdagen van 14.00 tot 17.00 uur

Bij de tentoonstelling is verschenen een gelijknamig en rijk geïllustreerd boek, dat eveneens in het museum verkrijgbaar is. De zaal- en ringbandtekst werd aan bovengenoemde publicatie ontleend.

Colofon:

uitgave : Centraal Museum Utrecht
tekst : Rik Vos, Groningen en
D.P. Snoep, Utrecht
druk : Drukkerij Elinkwijk, Utrecht